

ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

FORMING MEDIA LITERACY OF ART TEACHERS AS A THEORETICAL PROBLEM

У статті проаналізовано теоретичні аспекти актуальної для сучасної вітчизняної освіти проблеми формування медіаграмотності особистості, що наразі є ключовим елементом політики в сфері споживання інформації. Вивчення зарубіжних та вітчизняних наукових розвідок дозволило надати авторське розуміння понять «медіаграмотності», «медіаосвіти» й «медіакомпетентності» в контексті їх використання у професійній діяльності вчителя мистецьких дисциплін. Медіаграмотність учителів мистецьких дисциплін розглядається як результат їхньої медіаосвіти, як процес розвитку особистості за допомогою і на матеріалі засобів масової комунікації (медіа) з метою формування культури спілкування з медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, умінь повноцінного сприйняття, інтерпретації, аналізу та оцінки медіатекстів, навчання різних форм самовираження за допомогою медіатехніки. Медіаграмотність є одним із складників більш широкого поняття медіакомпетентності як здатності особистості використовувати, критично аналізувати, оцінювати і передавати медіатексти в різних видах, формах і жанрах, аналізувати складні процеси функціонування медіа в соціумі. Медіаосвіта розглядається авторами як частина освітнього процесу, спрямовану на формування в суспільстві медіакультури, як процес розвитку й саморозвитку особистості, спираючись на засоби масової інформації. Наведено декілька онлайн-ресурсів (дистанційних курсів, проектів, ігор) з медіаграмотності, з якими доцільно ознайомитися й використовувати для самостійної медіаосвіти: «Медіаграмотність для освітян» – онлайн-курс, розроблений на платформі PROMETHEUS; онлайн-гра «Медіазнайко»; дистанційний навчальний курс «Медіаграмотність для громадян»; мультимедійний онлайн-посібник «Медіа-Драйвер»; онлайн-гра для дорослої аудиторії «Медіаграмотна місія»; онлайн-курс «Новинна грамотність».

торії «Медіаграмотна місія»; онлайн-курс «Новинна грамотність».

Ключові слова: медіаграмотність, медіакомпетентність, медіаосвіта, медіакультура, вчителі мистецьких дисциплін.

Issues of the media literacy formation and development are extremely relevant in Ukraine, as well as widely used in foreign and domestic scientific researches. An analysis of scientific works by C. Bazalgette, J. Gonnet, R. Kubey, L. Masterman, J. Pungente, A. Silverblatt, K. Tyner, A. Hart, O. Fedorov, I. Chelysheva, A. Sharikov, O. Volosheniuk, V. Ivanov, I. Kolesnikova, M. Matviichuk, H. Onkovych, M. Osiukhina, N. Shubenko was carried out. The purpose of the article is to provide a proper understanding of the concepts of "media literacy", "media education" and "media competence" in the context of their use in the professional activity of the art teachers. The media literacy of the art teachers is considered as the result of their media education, as a process of personal development on the material of the mass media (media), in order to form a culture of communication with the media, creative, communicative abilities, critical thinking, comprehension, interpretation, analysis and evaluation skills media textbooks, training various forms of expression with the help of media technology. Media literacy is one of the components of the broader concept of media competence as the personality abilities to use, critically analyze, evaluate and transmit media texts in various forms and genres, and analyze the complex processes of media functioning in society. Media education is considered by the authors as part of the educational process, aimed at the formation of media culture in society as a process of the personality development and self-development, based on the media. Several online resources (distance learning courses "Media Literacy for Citizens", "Media literacy for educators", different types of projects, games "Media Expert", "Media Literacy Mission", etc.) from media literacy, which should be explored and used for independent media education, are presented.

Key words: media literacy, media competence, media education, media culture, art teachers.

УДК 378.147.33:78

Гаврілова Л.Г.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри теорії і практики
початкової освіти
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Хмарна Л.В.,

методист відділу культури та естетики
Донецький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Питання формування й розвитку медіаграмотності є надзвичайно актуальними в Україні, де вже понад п'ять років іде війна й медіа засоби відіграють ключову роль у інформаційному протистоянні з країною-агресором. Першочерговим є завдання формування медіаграмотної молоді, здатної відрізнити правдиву інформацію від фейкової, знати, як перевірити сумнівну інформацію, не піддаватися на інформаційну маніпуляцію і пропаганду. Європейським парламентом ще 2008 року було ухвалено резолюцію з медіаграмотності в світі цифрових технологій, в якій підкреслено, що медіа-

аграмотність є базовим елементом політики в сфері споживання інформації, й вона має охоплювати всі категорії людей протягом усього їхнього життя, для того щоб допомогти їм практично та творчо використовувати медіа [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття медіаграмотності та близькі за змістом категорії медіакомпетентності, медіакультури, інформаційної культури та ін. є широкоживаними у зарубіжному науковому обігу. Американські та європейські науковці давно усвідомили вплив медіа на особистість і суспільство, активно вивчають ці процеси. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття з появою

Інтернету, розвитком соціальних мереж змінилися форми впливу на індивідуальну й суспільну свідомість, увага до процесів медіаосвіти, формування медіакультури й медіаграмотності значно зростає.

На сьогодні теоретичні й практичні аспекти медіаграмотності вивчається у різних контекстах, у тому числі у зв'язку з освітою, як зарубіжними (К. Базалгетте (С. Bazalgette), Дж. Гоннет (J. Gonnet), Р. Кьюбі (R. Kubey), Л. Мастерман (L. Masterman), Дж. Пунгенте (J. Pungente), А. Сілверблет (A. Silverblatt), К. Тинер (K. Tyner), Е. Харт (A. Hart), О. Федоров, І. Челишева, А. Шаріков та ін.), так і вітчизняними дослідниками (О. Волошенюк, В. Іванов, І. Колеснікова, М. Матвійчук, Г. Онкович, М. Осюхіна, Н. Шубенко та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі в науковому обігу використовується багато понять, близьких за змістом, використовуваних як синоніми: «медіаграмотність», «медіакультура», «інформаційна грамотність», «інформаційна культура», «аудіовізуальна культура», «медійна компетентність» та ін. Відбувається понятійно-сміслова плутанина, особливо це стосується дефініцій «медіаосвіта» (media education), «медіаграмотність» (media literacy) и «вивчення медіа» (media studies), які не є рівнозначними. Почасту як синоніми використовуються поняття медіакомпетентності й медіаграмотності, які також мають різний змістовий контент. Тож спробуємо надати власне розуміння понять «медіаграмотності», «медіаосвіти» й «медіакомпетентності» в контексті їх використання у професійній діяльності вчителя мистецьких дисциплін, що становитиме мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. У зарубіжному науковому середовищі поняття «медіакомпетентності» та «медіаграмотності» часту розглядаються як рівнозначні й тлумачаться як здатність використовувати, аналізувати, оцінювати й передавати повідомлення в різних формах (Р. Кьюбі [2], О. Федоров [3] та ін.). Наведене трактування наближене до прийнятого в українській науці поняття грамотності, оскільки обмежується діяльними аспектами, вміннями й навичками.

А. Силверблет виділяє ключові складники медіаграмотності, серед яких: здатність критичного мислення, яка дає можливість аудиторії розвинути незалежні судження про зміст медіа; розуміння процесу масової комунікації; розуміння впливу медіа на особистість і суспільство; розвиток умінь аналізувати та обговорювати медіатексти; розгляд змісту медіа як «тексту», який забезпечує розуміння нашої сучасної культури і нас самих; розвиток здібностей отримувати задоволення, розуміти, і оцінювати медійне зміст; здатність виробляти ефективні і відповідальні медіатексти [4, с. 2–3].

Актуальними є принципи медіаграмотності, які виокремив Дж. Пунгенте (J. Pungente). Серед них принципи: конструювання реальності; інтерпретації змісту медіа повідомлень на основі національних та гендерних уявлень, соціального та культурного досвіду отримувачів; транслювання ідеології та інформації про певні цінності; виконання певних соціальних та політичних функцій [5].

На нашу думку, точне визначення надано В. Івановим та О. Волошенюк у підручнику «Медіаосвіта та медіаграмотність»: медіаграмотність полягає в сукупності мотивів, знань, умінь і можливостей, що сприяють добиранню, використанню, критичному аналізу, оцінюванню, створюванню та передаванню медіатекстів різних форм, жанрів, а також аналізу складних процесів функціонування медіа в суспільстві [6, с. 10].

Повністю погоджуємося з науковцями, які розглядають медіаграмотність як складник медіакультури, що стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують.

На сьогодні до наукового обігу введено більш широке поняття медіаінформаційної грамотності – МІГ (media and informational literacy – MIL), що полягає у поєднанні традиційних концептів «медіаграмотності» та «інформаційної грамотності» в спільний концепт. Як зазначається в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, «МІГ позначає комбінований набір компетенцій (знань, навичок і відносин), необхідних на сьогоднішній день для життя і роботи. МІГ розглядає всі види засобів масової інформації та інших постачальників інформації, таких як бібліотеки, архів, музеї та інтернет, незалежно від використовуваних технологій. МІГ спрямована на розширення прав і свободи самовираження людей, забезпечення рівноправного доступу до інформації та знань і сприяння формуванню вільної, незалежної і плюралістичної медіа- та інформаційної системи» [7]. Новий концепт медіаінформаційної грамотності передбачає визнання провідної ролі інформації і медіа в повсякденному житті, дає змогу громадянам зрозуміти функції засобів масової інформації та інших постачальників інформації, критично оцінювати їх зміст, а також ухвалювати обґрунтовані рішення, будучи як користувачами, так і виробниками інформації та медіаконтенту.

Отже, медіаінформаційна грамотність – це універсальний термін, яким позначається сукупність знань, установок, умінь і навичок, які дозволяють отримувати доступ до інформації та знань, аналізувати, оцінювати, використовувати, створювати

та поширювати їх з максимальною продуктивністю відповідно до законодавчих та етичних норм і з дотриманням прав людини (М. Осюхіна [8]).

Розглянемо наукові підходи до поняття медіакомпетентності та спробуємо співвіднести її з медіаграмотністю.

Медіакомпетентність, як вказано в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, – це вміння ефективно взаємодіяти з медіапростором, правильно розуміти, оцінювати інформацію, аналізувати, передавати її іншим, дотримуючись медіакультурних цінностей, уподобань і стандартів [7, с. 4].

На думку О. Федорова, термін медіакомпетентність більш точно визначає сутність наявних у індивіда умінь використовувати, критично аналізувати, оцінювати і передавати медіатексти в різних видах, формах і жанрах, аналізувати складні процеси функціонування медіа в соціумі [3, с. 22]. Серед показників медіакомпетентності науковець виокремлює:

- мотиваційний (тематичні, емоційні, гносеологічні, гедоністичні, інтелектуальні, естетичні, психологічні та ін. мотиви контакту з медіа);

- інформаційний (знання термінології, теорії та історії медіакультури, особливостей процесу масової комунікації);

- контактний (частота спілкування з медіатекстами);

- перцептивний (здатність до сприйняття медіатекстів);

- інтерпретаційний (оцінний) – вміння критично аналізувати процес функціонування медіав соціумі і медіатексти різних видів і жанрів на основі певних рівнів розвитку медіасприйняття і критичного мислення;

- практико-операційний (діяльнісний) – вміння аналізувати медіа і медіатексти, створювати / поширювати власні медіапродукти, навички самоосвіти в медіасфері;

- креативний (творчий підхід до різних видів медіадіяльності) [3, с. 23–24].

Вважаємо, що не всі з виокремлених О. Федоровим показників медіакомпетентності є рівнозначними, зокрема частота спілкування з медіатекстами, на нашу думку, не завжди впливає на сформованість досліджуваного феномена.

Вітчизняні науковці (О. Кравчишина, Н. Шубенко та ін.) приділяють увагу формуванню медіакомпетентності вчителів дисциплін освітньої галузі «Мистецтво», підкреслюючи актуальність цього процесу, оскільки вчитель мистецьких дисциплін є своєрідним транслятором сучасних культурно-мистецьких феноменів в учнівський соціум. Так Н. Шубенко, досліджуючи проблему формування медіакультури майбутнього вчителя музики засобами аудіовізуальних мистецтв, виділяє медіакомпетентність майбутнього музиканта-педагога як інтегративну професійно-особистісну характеристику, яка визначає єдність теоретичної і практичної готовності майбутнього вчителя музики до медіаді-

яльності відповідно до вимог мистецької освіти в умовах інформатизації суспільства [9, с. 7].

Що стосується необхідності формувати медіакомпетентність вчителів мистецьких дисциплін, то ми цілком погоджуємося із О. Кравчишиною, яка влучно вказує, що використання засобів медіа педагогами / вчителями / вихователями у професійній діяльності не вимагає сформованої на вищому рівні медіакомпетентності, проте вони мають бути готові застосовувати медіа для вдосконалення навчального процесу. І саме формування готовності, а не компетентності постає як цілком досяжна й достатня мета для підготовки нової формації педагогів, які використовують різні медіа для вдосконалення освітнього процесу [10].

Щодо співвідношення понять медіакомпетентності та медіаграмотності, відзначимо підпорядкованість другого першому: виходячи із тлумачення загального поняття компетентності як набутої у процесі навчання інтегральної здатності особистості, яка складається із знань, умінь, навичок, досвіду, цінностей і ставлень, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці, грамотність входить до складу компетентності. У той самий час компетентність є передумовою культури, спрямованою на засвоєння і практичну реалізацію культурних надбань особистості, тож медіакомпетентність підпорядковується медіакультурі. Саме це зазначено в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, згідно з якою медіакомпетентність є певним рівнем медіакультури, що «забезпечує розуміння особистістю соціокультурного, економічного і політичного контексту функціонування медіа, засвідчує її здатність бути носієм і передавачем медіакультурних цінностей, смаків і стандартів, ефективно взаємодіяти з медіапростором, створювати нові елементи медіакультури сучасного суспільства, реалізувати активну громадянську позицію» [7]. Отже, медіакомпетентність входить до складу медіакультури й забезпечує ефективне й результативне користування медіазасобами.

Ще одним поняттям, широкоживаним у науковому обігу останніх десятиліть, є медіаосвіта. Теорія і практика медіаосвіти розробляється науковцями впродовж тривалого часу, проте існують різні думки щодо змісту цього терміну. У документах ЮНЕСКО (Paris Agenda or 12 Recommendations for Media Education [11], Riga Recommendations on Media and Information Literacy in a Shifting Media and Information Landscape [12], Media and Information Literacy Curriculum for Teachers [13] та ін.) вказується, що медіаосвіта є частиною основних прав кожного громадянина будь-якої країни світу на свободу самовираження і права на інформацію та інструмент підтримки демократії; це навчання теорії та практичних умінь для опанування сучасних мас-медіа, розглядуваних як частина специфічної, автономної галузі знань у педагогічній теорії та практиці. Медіаосвіту, на думку фахівців ЮНЕСКО, слід увести до національних навчальних планів державної системи

освіти, а також включити до систем додаткової, неформальної та безперервної освіти.

Медіаосвіта має надавати знання щодо того, як: 1) аналізувати, критично осмислювати і створювати медіатексти; 2) визначати джерела медіатекстів, їхні політичні, соціальні, комерційні, культурні інтереси й контекст; 3) інтерпретувати медіатексти й цінності, що несуть в собі медіа; 4) добирати відповідні медіа для створення та розповсюдження власних медіатекстів і залучення зацікавленої в них аудиторії; 5) уможливити вільний доступ до медіа для споживання та виробництва власної медіапродукції [6].

Базуючись на рекомендаціях ЮНЕСКО, Концепція впровадження медіаосвіти в Україні визначає феномен медіаосвіти як частину освітнього процесу, спрямовану на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, Інтернет, мобільна телефонія) медіа, з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій [7].

Як діяльнісний процес розвитку й саморозвитку особистості, спираючись на засоби масової інформації, визначає медіаосвіту Г. Онкович [14, с. 80].

У зарубіжній науці виокремлено різні напрями вивчення медіа. Британськими медіапедагогами Дж. Боукером (J. Bowker), А. Гартон (A. Hart), Д. Букінгемом та Дж. Сефтон-Грінном (D. Buckingham & J. Sefton-Green) виділено:

- «агенції медіа» (вивчення роботи, функцій і цілей творців медіатекстів);
- «категорії медіа» (вивчення типології – видів і жанрів медіа / медіатекстів);
- «технології медіа» (вивчення способів / технологій створення медіатекстів);
- «мови медіа» (вивчення медійних мов, тобто вербального, аудіовізуального, монтажного ряду медіатекстів);
- «репрезентації медіа» (вивчення способів подання, переосмислення дійсності в медіатекстах, авторських концепцій та ін.);

– «аудиторії медіа» (вивчення типології аудиторії, типології медіасприйняття) [15; 16; 17].

Крім того, зарубіжні медіапедагоги на практиці використовують такі способи навчальної діяльності: «дескриптивний» (переказування медіатексту, перераховування дійових осіб і подій); «особистісний» (опис відносин, емоцій, спогадів, які викликає медіатекст); «аналітичний» (аналіз структури медіатексту, мовних особливостей, поглядів); «класифікаційний» (визначення місця твору в історичному контексті); «пояснювальний» (формування суджень про медіатекст у цілому або про його частини); «оцінний» (висновок про достоїнства медіатексту на основі особистісних, моральних чи формальних критеріїв) [6, с. 36].

На сьогодні, в умовах інформаційної війни та жорстких реалій українського інформаційного простору медіаосвіта та медіаграмотність є необхідними складниками загальної інформаційної культури особистості. Одним із ефективних шляхів набуття навичок медіаграмотності є самоосвіта, яка сприяє формуванню критичного мислення, умінь перевіряти й аналізувати інформацію. Наразі у вільному доступі є декілька онлайн-ресурсів (дистанційних курсів, українських проектів) з медіаграмотності, з якими доцільно ознайомитися й використовувати для самоосвіти, точніше для самостійної медіаосвіти. Серед них:

1. «Медіаграмотність для освітян» – курс, розроблений на платформі PROMETHEUS (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:CZ+MEDIA101+2018_T3/about) з метою мотивувати вчителів, керівників шкіл, шкільних управлінців вивчати нове цифрове середовище, розвивати нові медіаосвітні компетентності.

2. Онлайн гра «Медіазнайко» (<http://www.aup.com.ua/Game/index.html>), розроблена як частина курсу з медіаграмотності для загальноосвітніх шкіл, розміщена на порталі Media Literacy (<http://medialiteracy.org.ua/>). Гра створена Центром медіаініціатив Вірменії за фінансової підтримки Всесвітнього банку в рамках програми «Альтернативні ресурси для медіа» та USAID.

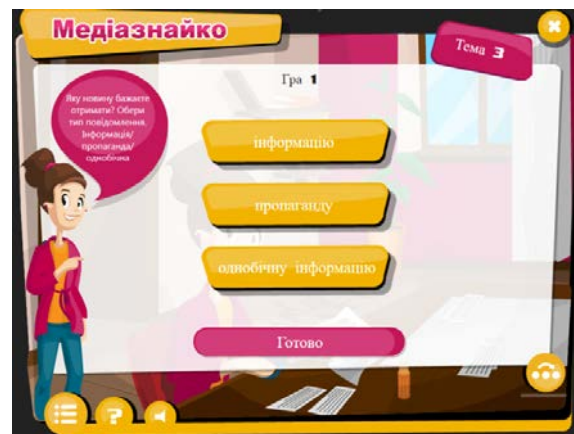

Рис. 1. Сторінки гри «Медіазнайко» (<http://www.aup.com.ua/Game/index.html>)

3. Дистанційний навчальний курс «Медіаграмотність для громадян» (http://irex.mocotms.com/ml_web/story_html5.html), створений за підтримки глобального фонду миру та безпеки, уряду Канади (DFATD Canada) з метою надання

базових знань у сфері медіа, ознайомлення користувачів з найрозповсюдженішими видами маніпуляцій і пропагандою, а також надання базових інструментів перевірки інформації та критичного мислення.

Рис. 2. Стартова сторінка дистанційного курсу «Медіаграмотність для громадян» (http://irex.mocotms.com/ml_web/story_html5.html)

4. Мультимедійний онлайн-посібник «Медіа-Драйвер» від Детектор Медіа (<http://mediadriverr.online/>). Посібник розрахований на широку аудиторію та корисний усім, хто хоче підвищити свій рівень знань про медіа та рівень критичного мислення. Технологія мультимедіа дозволила наповнити навчальний засіб якісною інфографікою, мультиплікацією, відео-контентом (рис. 3).

5. Онлайн гра для дорослої аудиторії «Медіаграмотна місія» (Media Literacy Mission) на сайті <http://irex.mocotms.com/>.

6. Онлайн-курс «Новинна грамотність» (<https://video.detector.media/special-projects/novynna-gramotnist-i22>), що має просвітницьку мету і спрямований на поширення медіаграмотності серед населення в умовах воєнного конфлікту.

Рис. 3. Головна сторінка онлайн-посібника «МедіаДрайвер» (<http://mediadriverr.online/>)

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Вважаємо, що медіаграмотність учителів мистецьких дисциплін слід розглядати як результат їхньої медіаосвіти, як процес розвитку особистості за допомогою і на матеріалі засобів масової комунікації (медіа) з метою формування культури спілкування з медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, умінь повноцінного сприйняття, інтерпретації, аналізу та оцінки медіатекстів, навчання різних форм самовираження за допомогою медіатехніки. Медіаграмотність є одним із складників більш широкого поняття медіакомпетентності. Розвиток медіаграмотності можливий лише за умов включення медіаосвіти до навчального процесу шкільної освіти, а також до неформальної освіти та освіти впродовж життя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Media literacy in a digital world : European Parliament resolution of 16 December 2008 (2008/2129(INI)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A6-2008-0461&language=EN#title3> (дата звернення 15.05.2019).
2. Kubey R. Media Literacy in the Information Age. New Brunswick & London: Transaction Publishers, 1997. 484 p.
3. Федоров А.В. Развитие медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического вуза. Москва: Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. 616 с.
4. Dictionary of Media Literacy / Ed. Art Silverblatt, Ellen M. Enright Eliceiri. Westport, Connecticut – London: Greenwood Press, 1997. 234 p.
5. Canada's Key Concepts of Media Literacy by John Pungente : Center for Media Literacy. URL: <http://www.medialit.org/reading-room/canadas-key-concepts-media-literacy> (дата звернення 10.05.2019).
6. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; за науковою редакцією В.В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.
7. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні : нова редакція / за ред. Л.А. Найдюнової, М.М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с. URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosvity/> (дата звернення 03.05.2019)
8. Осюхіна М. Медіа- та інформаційна грамотність як складова сучасних інформаційно-комунікаційних обмінів (національна концепція у контексті світового досвіду): автореф. дис... канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.01. Дніпро, 2018. 22 с.
9. Шубенко Н. Формування медіакультури майбутнього вчителя музики засобами аудіовізуальних мистецтв: автореф. дис.... канд. пед. наук; 13.00.04. Київ, 2010. 20 с.
10. Кравчишина О. Формування готовності майбутніх вихователів до використання засобів медіаосвіти у навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук; 13.00.04. Старобільськ, 2018. 20 с.
11. Paris Agenda or 12 Recommendations for Media Education. URL: https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/Parisagendafin_en.pdf. (дата звернення 22.04.2019).
12. Riga Recommendations on Media and Information Literacy in a Shifting Media and Information Landscape. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/Events/riga_recommendations_on_media_and_information_literacy.pdf. (дата звернення 01.03.2019).
13. Media and Information Literacy. Curriculum for Teachers / Wilson C. et al. UNESCO, 2011. 192 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000192971> (дата звернення 11.05.2019)
14. Онкович Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі. Вища освіта України. *Теоретичний та науково-методичний часопис*, № 2(53), 2014. Київ : Вид-во «Педагогічна преса». С. 80–87.
15. Secondary Media Education : A Curriculum Statement / Bowker J. (Ed.). London: British Film Institute, 1991. 144 p.
16. Hart A. Textual Pleasures and Moral Dilemmas : Teaching Media Literacy in England. *Media Literacy in the Information Age* / Kubey R. (Ed.). New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1997. Pp. 199–211.
17. Buckingham D., Sefton-Green J. Multimedia Education : Media Literacy in the Age of Digital Culture. *Media Literacy in the Information Age* / Kubey, R. (Ed.). New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1997. P. 290.